

مبانی و مسایل فقهی محیط زیست از منظر آیت الله العظمی

محسنی (ره)

دکتر محمد رحیم اصغری *

چکیده

مجموعه‌اموری که در قلمرو حیات و زندگی قرار گرفته اند محیط زیست را تشکیل می دهند. زمین و طبیعت مادر بشریت و گهواره رشد و مدرسه‌تعالی انسان است؛ تداوم زندگی متوقف بر داشتن محیط زیست سالم است. در این نوشتار مفاهیم کاربردی بحث، انواع محیط زیست (طبیعی، مصنوعی و اجتماعی)، عوامل تهدید کننده حقوق محیط زیست (جنگ، زباله ها، متصاعد شدن گازهای گلخانه‌ای، جهالت و حب ذات)، مبانی مسئولیتهای مدنی و کیفری محیط زیستی (عدالت، حفظ نظم اجتماعی، تأمین امنیت زندگی جامعه بشری در عرصه داخلی و بین المللی، امر به معروف و نهی از منکر، سیره عقلاء و قاعده اتلاف، لاضرر و تسبیب)، اقسام مسئولیت براساس متعلق و براساس آنچه که مسئولیت در برابر او ایجاد می شود، ویژگیهای مسئولیت و انواع مسئولیت محیط زیستی درآثارآیت الله محسنی (قدس سره القدوسی) مورد ارزیابی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: محیط زیست، مبانی و مسائل فقهی محیط زیست، آیت الله محسنی.

مقدمه

محیط زیست به دلیل اهمیت حیاتی که برای جامعه جهانی دارد، دارای ابعاد مختلف داخلی و بین المللی است زیرا بعضی از موضوعات آن مانند مراقبت از لایه آن ذاتا بین المللی بشمار می آیند؛ و امروزه حفاظت از محیط زیست وجیبه همه دولتها و ملتهاست؛ دولتها دخالت گسترده در عرصه محیط زیست نموده و قواعد آن را امره بشمار می آورند؛ لذا قوانین و مقررات داخلی و بین المللی حقوق محیط زیست ماهیت عمومی داشته و از نوع حقوق مختلط داخلی و بین المللی محسوب می گردد؛ در کشورهای اسلامی از جمله در کشور عزیز ما افغانستان هیچ قانونی که مخالف شریعت اسلامی باشد اعتبار ندارد؛ در این مقاله سعی شده از بعد فقهی مسایل محیط زیست مورد کنکاش قرار گیرد زیرا از نظر فقهی احکام الهی به افعال مکلفین اعم از اشخاص حقیقی و حقوقی تعلق می گیرد و فقهاء اسلامی ورثه انبیاء الهی در پاسداری از شریعت و بیان احکام دینی هستند؛ بنابراین استفاده از نظریات فقیهان آگاه به شرایط زمان، بسان فقیه متأله حضرت آیت الله العظمی محسنی (طاب ثراه) در راستای بالندگی فقه و حقوق معاصر، یک ضرورت علمی و رسالت دینی بشمار می آید.

۱) مفاهیم

۱-۱. مسئولیت

از نظر ادبی مصدر صناعی است که با اضافه شدن یای مشدده و تایی مبسوطه در آخر هر اسم عربی ساخته می شود مانند قابل - قابلیت. موجود- موجودیت و غیره در اصطلاح حقوقی حلقه ارتباطی بین واقعه حقوقی و نتیجه آن است که اگر واقعه مدنی باشد مرتکب مکلف به جبران خسارت و اگر جزایی باشد ملزم به تحمل مجازات است.

۱-۲. محیط

ریشه عربی دارد؛ از حوط گرفته شده و به معنای «در برگیرنده، فراگیرنده، احاطه کننده ... شامل ... عمومی، کلی، کامل، همه جانبه، سراسری» استعمال می گردد (روحی البعلبکی، ۱۳۸۵ / ۹۴۳).

۳-۱. محیط زیست

منابع طبیعی، تعاملات بین اجزای منابع طبیعی یا بین اجزای مذکور و انسانها و حیوانات، خواص فیزیکی، فرهنگی، تزئینی یا شرایطی است که صحت و سلامت آنها را تحت تأثیر قرار میدهد». (قانون محیط زیست افغانستان ۹۱۲ / ۱۳۸۵ بند ۱۰ از ماده چهارم). شورای جامعه اقتصادی اروپا این گونه تعریف کرده است: «محیط زیست شامل آب، هوا، خاک و عوامل درونی و برونی مربوط به حیات هر موجود زنده می گردد.» (الکساندر کیس ۱۳۸۴: ۱ / ۶).

۴-۱. آلودگی محیط زیست

«تغییر مستقیم یا غیر مستقیم خواص فیزیکی، حرارتی، کیمیاوی یا بیولوژیکی محیط زیست است که بالاخر دفع و انتشار مواد مضره بر استفاده درست اثر وارد نموده و باعث ایجاد وضعیت پرخطر برای صحت، مصونیت و رفاه عامه یا محیط زیست گردیده و یا منجر به نقض شرایط، حدود یا قیودی شود که اجازه آن تابع احکام این قانون می باشد». (قانون محیط زیست افغانستان بند ۲۲ از ماده چهارم). بنابراین؛ هرگونه ایجاد تغییر نامطلوب و مضر صحت در آب، هوا و زمین را که عناصر سه گانه حیاتی در محیط زیست می باشند، آلودگی محیط زیست می نامند.

۵-۱. عوامل تهدیدکننده حقوق محیط زیست

آن دسته از عواملی اند که موجب آلودگی، تخریب یا اتلاف محیط زیست گردیده و خطرات محیط زیستی را ایجاد می نمایند.

۶-۱. حقوق محیط زیست

«رشته ای است مستقل و خاص در حوزه ی مطالعات حقوقی که موضوع آن حمایت، بهبود و بهسازی محیط زیست است». (دستغیب، سید احمد رضا و سیم محمد حسن، ۱۳۹۵ / ۳۷).

۷-۱. اکولوژی

«اکولوژی علم بررسی روابط بین گیاهان، جانوران و انسان ها با محیط شان؛ بوم شناسی» (انوری، حسن، ۱۳۸۱ / ۱ / ۵۱۹). به تعبیر دیگر به معنای بوم شناسی و زیستگاه شناسی است و به متخصص زیستگاه شناسی اکولوژیست گفته می شود.

۱-۸. اکوسیستم

«مجموعه گیاهان و جانورانی که در ناحیه‌ای خاص زندگی می‌کنند، همراه روابط پیچیده بین آنها و محیط زیستشان» (انوری، حسن، ۱۳۸۱ / ۱ / ۵۱۹). «یکوسیستم: سیستم طبیعی متحرک و پیچیده نباتات، فنجی‌ها (قارچ‌ها) و مجموعه از موجودات حیه ذره بینی و محیط بی جان آنهاست که در تعامل با هم بحیث یک واحد فعال بسر می‌برند». (قانون محیط زیست افغانستان ماده ۸). در حقوق بین الملل مطابق ماده ۲ کنوانسیون بین المللی ۱۹۹۲ تنوع زیستی می‌گوید: «اکوسیستم به معنی مجموعه پویایی از گیاه، حیوان و میکرو ارگانیسمها (موجودات ذره بینی) و محیط پیرامون آنها است که به عنوان یک واحد کارکردی بر یک دیگر اثر می‌گذارند. (مشهدی، علی، ترمینولوژی حقوق، ۱۳۹۱ / ۵۰). بنابراین در یک اکوسیستم همه موجودات حیه و غیر حیه که در اطراف همدیگر قرار دارند باهم ارتباط وثیق دارند و بر همدیگر تأثیر می‌گذارند و از همدیگر اثر می‌پذیرند.

۲) انواع محیط زیست

۱-۲. محیط زیست طبیعی

«به آن بخش از محیط زیست اطلاق می‌شود که در تشکیل آن بشر نقشی نداشته، بلکه از موهبت‌های خدادادی است و جنگل‌ها، مراتع، کوه‌ها، دشت‌ها، رودخانه‌ها، دریاها، باتلاق‌ها، چشم‌اندازها، و غیره را شامل می‌گردد. عوامل تشکیل دهنده محیط زیست طبیعی شامل جاندار (گیاهان و جانداران) و عوامل بی جان (خاک و آب و هوا) می‌باشد» (فهیمی عزیز الله، ۱۳۹۱/۹۷). «تمامی چشم‌اندازهای طبیعی موجود در جهان، محیط طبیعی محسوب می‌شوند» (قاسمی، ناصر، ۱۳۸۴ / ۲۸).

۲-۲. محیط زیست مصنوعی یا انسانی

«یا به عبارت دیگر محیط زیست انسان ساخت، به آن بخش از محیط زیست اطلاق می‌گردد که به دست بشر ساخته شده و زائیده تفکر او می‌باشد». (فهیمی عزیز الله، ۱۳۹۱ / ۹۷). این نوع از محیط زیست تبلور نوع و میزان فرهنگ جامعه است به عنوان نمونه رعایت نظافت یا وجود کثافات در یک شهر بیانگر شخصیت مردم آن دیار است.

۲-۳. محیط زیست اجتماعی

محیط زیست اجتماعی عبارت از: «مجموعه عوامل تشکیل دهنده محیط زیست طبیعی (عوامل جاندار و بی جان) و عوامل محیط زیست انسانی که ساخت دست بشر است». (فهیمی عزیزالله، ۱۳۹۱/ ۹۷).

محیط زیست اجتماعی فراگیر است و مشکلات آن حسب مورد براساس وضعیت و شرایط حاکم بر جامعه متفاوت است لذا گفته شده « این محیط اجتماعی از خانواده آغاز می شود و همسایگان، همکاران، رهگذران، فروشندگان و مانند آنها را در جامعه شهری و روستایی در بر می گیرد و گستره آن تا ملت و دولت ادامه می یابد در کشورهای صنعتی مشکلات مربوط به محیط زیست بیشتر ناشی از پیشرفت چشمگیر و فن آوری و صنعت است، اما در کشورهای در حال رشد آلودگی و تخریب محیط زیست محصول رشد فزاینده صنعت نیست، بلکه ناشی از عواملی مانند فقر، گرسنگی، بیکاری، بیسوادی و غیره است». (<http://niloofargholizade.blogfa.com>...).

۳) اهمیت محیط زیست

انسان یک موجود طبیعی است و زمین مهد پیدایش و پرورش انسان است «أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا» (قرآن کریم، نبأ ۶). نه تنها تداوم زندگی متوقف بر داشتن آب و هوای پاک است بلکه اصل بیئه یا محیط در کنار دیگر اصول سازنده شخصیت افراد (مانند اصل ژنتیک یا اصل وراثت و اصل تعلیم و تربیت و اصل معاشرت) یکی از اصول مهمی است که در ساختار شخصیت انسان مؤثر است و از نظر جرم شناسی نیز اصل محیط، یکی از عوامل مهم در کاهش یا افزایش جرم بشمار می آید: «مثلاً زندانیان کشور امریکای شمالی احتمالاً برابر زندانیان همه‌ی قاره‌ی اروپا و آسیا باشد که گفته‌اند. محیط زیست این دسته، آلودگی بیشتر فحشا را دارد و نیز محیط زیست آفریقاییها آلودگیهای دیگری دارد» (محسنی، محمد آصف، افق اعلی، ۱۳۹۶/۱/۱۸۶). بنابراین؛ مؤثریت اصل بیئه یا اصل محیط زیست در ساختار شخصیت افراد، از منظر آیت الله محسنی (ره) نیز مورد تأکید و تأیید قرار گرفته است. عوامل تهدید کننده حقوق محیط زیست از منظر آیت الله العظمی محسنی (قدس سره).

۴) عوامل تخریب و تهدید محیط زیست

مهمترین عوامل تخریب و تهدید محیط زیست از نظر آیت الله محسنی (طاب ثراه)

بشرح زیر است:

۴-۱. جنگ

جنگ های طولانی یکی از مهمترین عوامل تخریب محیط زیست افغانستان و عامل مهم از بین بردن سلامت جسمانی و روانی مردم افغانستان است؛ آوارگی، افسردگی، نابسامانی های روانی مردم و ناپدید شدن حیوانات وحشی در افغانستان همه از نتایج تلخ چند دهه تحمیل جنگ در افغانستان توسط دشمنان اسلام است. « بر پایه گزارش یونیسف، هم‌اکنون ۵۰ میلیون کودک پناهنده در سراسر جهان، از اثرات جنگ، فقر و نیز تغییرات آب و هوایی رنج می‌برند» (محسنی، محمد آصف، افق اعلی، ج ۱، ص: ۱۹۱) «بر اساس آمارها طی سه دهه جنگ در افغانستان پوشش گیاهی، ۷۲ درصد درخت‌های جنگلی، بوته‌های کوهی، پوشش گیاهی و چراگاهها تخریب شده است و به همین علت افغانستان با فقر پوشش گیاهی سبز و آلودگی محیط زیستی مواجه شده است.» (<https://www.google.com/search>) در خصوص تأثیر نامطلوب سالها جنگ در افغانستان بر روح و روان مردم ستم‌دیده ما گفته شده: «پژوهشگران مرکز کنترل و جلوگیری از بیماری، که یک سازمان تحقیقاتی پزشکی مستقر در آتلانتا، ایالات متحده، است، در گزارش خود گفته است که از هر سه شهروند افغان که پانزده سال یا بیشتر سن دارند دو نفر نشانه های افسردگی و سایر ناراحتی های روانی را از خود بروز می‌دهند.» (<https://www.bbc.com/persian/afghanistan>). جنگها معمولا توسط قدرتهای که سیاست توسعه طلبی و میلیتاریستی دارند برجهانیان تحمیل می‌گردد و موجب تباهی ملتها می شود چنانچه گفته شده: «جنگهای بزرگی که امروز توسط جهان خواران صورت می‌گیرد، صد هزار انسان و حیوان و میلیاردها پول، از قیمت اموال و تخریب ساختمان و مزارع و آلات نظامی تلف می‌شود و محیط زیست را خراب می‌کند.» (محسنی، محمد آصف، افق اعلی ؛ ۱/۱۳۹۲ / ۲۹۲). این حکایت بیانگر دغدغه شدید آن فقیه فقید راجع به پیامدهای زاینبار اجتماعی جنگ بویژه در حوزه محیط زیست بوده است

۲-۴. زباله‌ها

زباله‌ها یکی از مهم‌ترین عوامل انسانی آلودگی محیط زیست است. زباله‌ها انواعی دارد مانند زباله های صنعتی، شیمیایی، دارویی، عفونی، کشاورزی و عادی؛ که هرکدام به نوبه خویش در آلودگی محیط زیست مؤثریت خاص دارد در این میان، زباله‌های عادی که محصول فعالیت های روزمره شهروندان می باشد یکی از مهمترین و شایع ترین عامل آلودگی محیط زیست اجتماعی بشمار می آید چنانچه گفته شده: «اهل یک خانه در یک کوچه کثافات را در بین کوچه میریزند، همه افراد آن کوچه مبتلا به مکروب می شوند». (محسنی، محمد آصف، قوانین زندگی انسان در قرآن، ص ۱۰۹). قرآن کریم نیز فرموده است: «از فتنه‌ای بترسید که (اثر آن) تنها دامنگیر ستمگران نمی‌شود (بلکه بی‌گناهان را هم می‌گیرد). کثافت محیط زیست و عدم بهداشت لازم نه تنها شما و فرزندتان شما که بچه‌های بی‌گناه کوچه را نیز مریض می‌گرداند.» (محسنی محمد آصف، مباحث علمی دینی؛ ۱۳۸۷ج ۱؛ ص ۱۴۱). نظافت جزء ایمان است و آثار منفی عدم رعایت آن مطابق نظر آیت الله محسنی (ره) به استناد آیه مذکور، تنها به متخلفین بر نمی‌گردد بلکه همه ساکنین محل را شامل می‌شود.

۳-۴. متصاعد شدن گازهای گلخانه‌ای

«گازهای گلخانه‌ای شامل دی اکسید کربن، اکسید نیتروژن و سایر گازهایی است که در جو تجمع یافته و یک لایه انعکاسی برای گرما را ایجاد می کنند که زمین را در دمای قابل قبول نگه می دارد. این گازها عایقی را تشکیل می دهند که کره زمین را به اندازه کافی گرم نگه می دارد تا بتواند حیات را در خود حفظ کند. برای هزاران سال ، غلظت گازهای گلخانه ای و دمای کلی زمین به طور نسبتا پایداری باقی مانده بود اما متأسفانه ، افزایش شدید غلظت گازهای گلخانه ای ناشی از فعالیت های صنعتی طی دوپست سال گذشته این سیستم را از تعادل خارج کرده و باعث گرم شدن کره زمین شده است.» (http://fanni.info/News). امروزه متصاعد شدن بیش از حد گازهای گلخانه‌ای عامل مهمی رقیق شدن لایه ازن، گرم شدن هوا، کم شدن آب در کره زمین، نابودی کشاورزی، فقر گسترده جهانی و تخریب فراگیر محیط

زیست شناخته می شود چنانچه گفته شده: « تغییرات غیر متعارف آب و هوا یکی از دلایل بروز بحران گرسنگی به ویژه در کشورهای آفریقایی است. گرم شدن هوای کره زمین یکی از عوامل اصلی خشک سالی هاست که در گسترش گرسنگی در جهان نقش بسیار مؤثری دارد. آگاهان به این باورند که در آینده تجاوز مسلحانه تهدید اصلی مردم نخواهد بود؛ بلکه بحران مواد غذایی به آب آشامیدنی تهدید اول حیات انسانی خواهد بود. پس این نشان می دهد که تغییرات آب و هوایی ناشی از صنعتی شدن جهان و تولید بی مهار گازهای گلخانه ای، آنقدر مهم است که آینده زندگی نسل بشر را در معرض تهدید قرار داده است». (محسنی، محمد آصف، افق اعلی، ۱/۱۳۹۶/۱/۱۹۰). بذل توجه همه جانبه حضرت آیت الله محسنی (ره) در این خصوص بیانگر ژرف نگری و عالم به زمان بودنش می باشد.

ع-ع. جهالت و نادانی

در سال ۱۹۷۲ سازمان ملل متحد کنفرانسی را با شرکت مقامات عالی و نمایندگان اکثر کشورهای جهان در باره محیط زیست انسانی، در شهر استکهلم پایتخت سوئد برگزار نمود؛ اعلامیه کنفرانس مذکور، که دارای یک مقدمه و ۲۶ اصل و یک طرح تطبیقی است از اسناد مهم بین المللی در موضوع محیط زیست بشمار می آید. باتوجه به اینکه یکی از عوامل مهم تخریب محیط زیست جهل عمومی مردم نسبت به اهمیت محیط زیست و پیامدهای منفی آلودگی و تخریب آن است؛ لذا اصل نوزدهم آن می گوید: «آموزش درباره موضوعات زیست محیطی برای نسل جوان و بزرگسالان با بذل توجه لازم نسبت به افراد مستضعف، برای وسیعتر کردن شالوده عقیده ای روشن بینانه و رفتاری مسئولانه، از طرف انسانها، مؤسسات و اجتماعات درباره محافظت و بهبود محیط زیست در بعد کامل انسانی آن ضروری است. همچنین لازم است که وسایل ارتباط جمعی از کمک به تخریب محیط زیست اجتناب نمایند بلکه بالعکس اطلاعات آموزشی درباره نیاز به حمایت و بهبود محیط زیست برای توانایی دادن به انسان برای توسعه در هر زمینه، ارائه دهند». (اعلامیه کنفرانس استکهلم ژوئن ۱۹۷۲ اصل ۱۹). بنا براین، آگاهی بخشی جوامع انسانی نسبت به رسالت مهم حفاظت از محیط زیست امر لازم و حیاتی است زیرا «

مردم نادان محیط زیست را خراب میکنند و همه ساکنین شهر به بلاهای آن مبتلا می شوند». (محسنی، محمد آصف، قوانین زندگانی انسان در قرآن، ۱۳۹۲ / ۱۱۰). بی تفاوتی و ندانم کاری افراد جامعه موجب تداوم بخشی افراد جاهل در تخریب و آلودگی محیط زیست گردیده و اثر منفی روی کل جامعه می گذارد چنانچه گفته شده: « اثر ندانم کاریهای دیگران نیز گاهی دامن گیر انسان می شود زیرا هر فرد جزء اجتماع و محکوم و متأثر از اجتماع خود است چه خود مقصر باشد یا نه شما هر اندازه که نظافت را در منزل و بیرون مراعات کنید وقتی همسایه شما کثافات را در منزل و در کوچه بیندازد بوی بد آن به دماغ شما می رسد و میکروب آن بچه کوچک شما را که در کوچه بازی می کند می گیرد». (محمد آصف، محسنی، مباحث علمی دینی ۱۳۸۷ / ج ۱ / ۹۹ / ۱۱). جهل بزرگترین آفت جامعه در همه زمینه ها از جمله در عرصه محیط زیست است لذا حضرت آیت الله محسنی گامهای بلندی مثل تأسیس شبکه تلویزیون تمدن، بنیانگذاری حوزه علمیه و دانشگاه معتبر و خوش نام را در راستای مبارزه با جهل برداشت تا صدقه جاریه در زمینه فرهنگی و علمی برایش باشد.

۴-۵. حب ذات

حب ذات یکی از عوامل بی تفاوتی انسان نسبت به محیط زیست و زمینه ساز تخریب و آلودگی محیط زیست بشمار می آید و موجب میگردد تا انسان حقوق دیگران را از جمله در حوزه محیط زیست رعایت ننماید چنانچه گفته شده: « واقعیت این است که: او(انسان) در طبیعت و خلقت خود دوستی شدیدی به ذات دارد و این محبت به ذات را، خالق انسان روی مصلحت مهم، به او داده است، تا خود را حفظ کند.

انسان ها هر وقت قدرت پیدا کنند، از انجام مسؤلیت اجتماعی خود، به هر نحوی شده فرار می کنند و از پاره ای منافع خود نمی گذرند که هیچ، حتی حق دیگران را نیز غصب می کنند مثلاً: ... به محیط زیست هیچ توجهی ندارند» (محسنی، محمد آصف، افق اعلی، ۱۳۹۶ ج ۱، ص: ۱۸۶). بنابراین حب ذات منشأ حکیمانه برای تداوم زندگیست اما نباید سبب اضرار به جامعه و تخریب محیط زیست گردد.

۵) مبانی مسئولیتهای محیط زیست در آثار آیت الله محسنی^(ره)

مبانی در لغت یعنی زیر بناها و «بنیانها و اساسها». (دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ۱۳۵۲. ج ۴۳ ص ۲۱۴) در اصطلاح مبانی مسئولیتهای محیط زیست عبارت است از علل و عواملی که بر بنیاد آنها قانونگذاران انواع مسئولیتهای محیط زیست را بیان نموده اند و دلیل الزام آوری قوانین و مقررات زیست محیطی بشمار می آیند. به بیان دیگر مبانی: «محرکها و نیروهایی است که در قانون وجود دارد و افراد را ملزم به رعایت و اطاعت می نماید». (میر احمدی زاده، مصطفی ۱۳۸۰ ص ۱۰۷). در مورد فرق منابع با مبانی گفته شده: «در بحث مبانی حقوق به این پرسش بنیادین و فلسفی پاسخ داده می شود که: منشأ الزام آور بودن قواعد حقوقی چیست؟ اما در مبحث منابع حقوق، به این سؤال روبنایی و کاربردی جواب داده می شود که: این قواعد الزام آور را در کجا باید جستجو کرد و آن را یافت؟». (دانش پژوه، مصطفی، منابع حقوق ۱۳۹۱ / ۹ - ۴۵). در بحث مبانی این دو سوال مطرح می گردد که چرا قانون گذار قوانین و مقررات الزام آور را در مورد محیط زیست وضع نموده؟ و چرا مردم ملزم به رعایت قوانین و مقررات می باشند؟ پاسخ این سوالات را مبانی حقوق محیط زیست و مبانی مسئولیتهای محیط زیستی می نامیم مثلا ممکن است گفته شود اراده دولت یا اراده خداوند، یا عدالت و مصالح عمومی و... چنین اقتضا دارند لذا به عدالت و مصالح عمومی و ... عنوان مبانی اطلاق می گردد. بر اساس توضیحاتی داده شده مبانی مسئولیتهای محیط زیست به شرح زیر می باشند:

۵-۱. مبانی مسئولیت کیفری محیط زیست در آثار آیت الله محسنی^(ره)

۵-۱-۱. عدالت

مهم ترین مبنا برای همه مسئولیتهای حقوقی از جمله در مسئولیت کیفری برای جرایم زیست محیطی، عدالت است که اقتضا می نماید وضع کیفر لازم و متناسب را برای مرتکبین جرایم محیط زیستی و دلیل الزام آوری قوانین و مقررات محیط زیست بشمار می آید؛ چنانچه با استناد به آیه شریفه ی که فرموده: و بگو... من مأمور هستم تا بین شما عدالت را اجرا نمایم. گفته شده: از این آیات کریمه چنین استفاده می

شود که الزاما باید در حقوق بلکه در همه عرصه های روابط اجتماعی به قاعده عدل مراجعه نمود و تجاوز از حدود عدالت جایز نیست.

۲-۱-۵. حفظ نظم اجتماعی

یکی از امور عقلی که هم مبنا برای تشکیل حکومت است و هم از وجایب حکومت اسلامی و هم از مبانی مسئولیت‌های حقوقی از جمله در زمینه جرایم محیط زیستی بشمار می آید حفظ نظم اجتماعی است زیرا جرم هنجار شکنی اجتماعی است و نظم جامعه را مختل می نماید لذا گفته شده: «اقامه حکومت و اداره آن بمنظور حفظ اسلام و تطبیق احکام آن بر مردم و بمنظور حفظ نظم زندگانی مسلمین و حفظ امنیت واجب مهم کفائی است» (محسنی، محمد آصف، تصویری از حکومت اسلامی در افغانستان؛ ۱۴۱۲/۱۲۵).

۳-۱-۵. تأمین امنیت داخلی و بین‌المللی

وضع قوانین و مقررات داخلی و بین‌المللی در مورد حقوق محیط زیست بر مبنای تأمین امنیت داخلی و بین‌المللی در عرصه محیط زیست است. تأمین امنیت از وجایب مهم دولتها و از مبانی و دلایل اجرای مجازات و مسئولیت کیفری در راستای مبارزه با ارتکاب جرم در انواع جرایم از جمله در جرایم زیست محیطی است. چنانچه تأکید این مطلب که: «حکومتهائی که برای اجرای عدالت و تأمین امنیت داخلی به خاطر زدن یک سیلی یا نزاع صد دلار سخت گیری می‌کنند و ...» (محسنی، محمد آصف، روش جدید اخلاق اسلامی، بی تا چ ۱ : ۴۹). بیانگر این است که اجرای عدالت و تأمین امنیت از مبانی مسئولیت جزایی است.

۴-۱-۵. امر بمعروف و نهی از منکر

از منظر فقهی و دینی مبارزه با منکر بعنوان یکی از وجایب مهم دینی از مبانی مسئولیت کیفری است زیرا ارتکاب جرم بطور عموم از جمله در جرایم محیط زیستی از مصادیق فعل منکر بشمار می آید و وجوب نهی از منکر اقتضا می‌نماید تا شخصی که مرتکب جرم محیط زیستی می‌شود مجازات گردد. چنانچه به نقل از آیت الله محسنی (ره) در حدیث صحیح آمده : هرگاه مردم امر به معروف و نهی از منکر را ترک نمایند و خوبان اهل بیت را پیروی نمایند خداوند بدان شان را بر آنان مسلط

می‌نماید آن وقت دعای شان برای اینکه خوبان شان به قدرت برسند مورد اجابت قرار نمی‌گیرد و ترک امر به معروف و نهی از منکر از گناهان کبیره است. بنابراین امر بمرعوف و نهی از منکر بعنوان یکی از واجبات الهی از مبانی و دلایل لزوم مجازات و مسئولیت کیفری در جرایم محیط زیستی است.

۵-۱-۵. سیرهٔ عقلاء

استمرار عادت و بناء عملی عقلاء عالم با قطع نظر از هرگونه عقیده و تعلق، مرتکب جرم را درهمهٔ موارد از جمله در جرایم محیط زیستی مستحق عقاب دانسته و بر لزوم تطبیق مجازات تأکید دارند. چنانچه آیت الله محسنی (قدس سره) فرموده: سیرهٔ عقلاء دال بر اصل حرمت مال غیر بدون رضایت صاحبش است بلکه عقل نیز بر حرمت آن دال دارد زیرا عقل گرفتن مال غیر را از روی غصب، سرقت و خیانت قبیح می‌شمارد بنابراین سیرهٔ عقلاء اعمال مجرمانه‌ی مانند سرقت، غصب و خیانت در اموال را حرام و مرتکب را مستحق عقاب می‌داند. نتیجه اینک یکی از مبانی مسئولیت کیفری و استحقاق عقاب برای مجرم درهمهٔ جرایم از جمله در جرایم محیط زیستی، سیرهٔ عقلاء است.

۵-۲. مبانی مسئولیت مدنی محیط زیست در آثار آیت الله محسنی^(۵)

در حقوق غربی پیرامون مبانی مسئولیت مدنی خارج از عقود چهار نظریه وجود دارد که عبارتند از: نظریهٔ تقصیر؛ نظریهٔ خطر، نظریهٔ مختلط و نظریهٔ تضمین حق که هرکدام در جای خویش بطور مفصل توضیح داده شده است اما از نظر فقهی مبانی مسئولیت مدنی خارج از قراردادها عبارتند از: ایجاد ضرر، غصب، اتلاف، تسبیب، تعدی و تفریط، استیفاء ناروا، ایفای ناروا، اداره فضولی اموال غیر، مقبوض به عقد فاسد و غرور که به برخی از موارد مهم آنها متناسب با ظرفیت این مقاله بشرح زیر پرداخته شده است:

۵-۲-۱. قاعدهٔ اتلاف

به موجب این قاعدهٔ فقهی، هرکس مراتع و چنگلها و غیره را که از سرمایه‌های ارزشمند عمومی یا خصوصی در عرصهٔ محیط زیست است عمدا یا سهوا تلف نماید مسئولیت مدنی دارد و مطابق فقرهٔ ۲ از مادهٔ ۷۱ قانون محیط زیست افغانستان مکلف

به جبران خسارت می باشد؛ و از نظر فقهی آیت الله محسنی فرموده: هر کسی مال غیر (اعم از اینکه در ملکیت خصوصی باشد یا عمومی) را سهوا یا عمدا تلف نماید ضامن است و باید جبران خسارت نماید؛ بناء عقلاء و مجموع روایات براین امر دلالت دارد و ظاهرا بدون اشکال بوده و مقتضای قاعده عدل است؛ بنابراین قاعده اتلاف یکی از مبانی مسئولیت مدنی در مورد تخریب محیط زیست که از سرمایه های اجتماعی و ملی است می باشد.

۵-۲-۲. قاعده لاضرر

این قاعده حتی بر قاعده تسلط بر اموال حاکم است و دایره آن را تضییق می نماید؛ بنابراین اگر شخصی در اموال خودش چنان تصرف نماید که به محیط زیست اجتماعی ضرر وارد نماید ضامن است. چنانچه جریان شاخه نخل خرماي سمره بن جندب در حیاط همسایه که شأن بیان حدیث نبوی لاضرر و لاضرار است بیانگر تقدم قاعده لاضرر بر قاعده تسلط بر اموال است بنابراین اگر کارخانه ی بدلیل عدم رعایت بهداشت عمومی، به محیط زیست و مزارع و اموال مردم محل ضرر وارد نماید باید جبران خسارت نماید؛ و تأکید گردیده که: «ضرر و آسیب رساندن به جان و مال مردم، امنیت عمومی جامعه را سلب می کند که مدیران جامعه باید به شدت از آن جلوگیری کنند. در فقه اسلامی نیز قاعده ای بنام قاعده لاضرر وجود دارد (که مطابق آن): اولاً ضرر رسانیدن به دیگران حرام و مستحق عقاب قرار داده شده و حکومت اسلامی به دفع ضرر و یا جبران ضرر از فاعل موظف است. ثانيا هر حکم شرعی اگر برای کسی ضرری باشد از او ساقط می شود مثلا گاهی وضو یا غسل یا روزه ماه رمضان برای فرد یا افرادی ضرر پیدا می کند وجوب آن حکم ساقط می شود بلکه جواز آن نیز می رود، مثلا اگر روزه برای کسی ضرری باشد نه تنها که وجوب روزه می رود بلکه روزه حرام می شود و مستلزم عقاب می گردد. ثالثا ضرر رسانیدن به مال دیگران موجب ضمان مثل یا قیمت آن می شود، و ضرر رسانیدن به بدن انسان موجب دیه می گردد». (محسنی، محمد آصف، قوانین زندگانی انسان در قرآن ۱۳۹۲/ ۱۵۳). نتیجه اینکه قاعده لاضرر یکی از مبانی استحقاق عقاب و الزام به جبران خسارت در مورد ضرر رساندن به محیط زیست است.

۵-۲-۳. قاعده تسبیب

تفاوت تسبیب با اتلاف این است که در اتلاف، شخص بدون واسطه مباشرتا ومستقیماً مال دیگری را از بین می برد ولی در تسبیب، باواسطه و غیر مستقیم باعث از بین بردن مالی غیرمی شود؛ قاعده تسبیب نیز یکی از مبانی و دلایل فقهی مسئولیت مدنی و کیفری محسوب می گردد؛ چنانچه حضرت آیت الله محسنی (ره) فرموده: اگر شخصی در ملک غیر (بدون اجازه) چاهی را حفر نماید سپس مردی بیاید حفرکننده را مجروح نمود و بقتل برساند و جراح در درون چاه بیافتد و بمیرد؛ جراح نسبت به حفر کننده چاه قاتل مباشر و حفر کننده چاه نسبت به جراح قاتل مسبب بشمار می آید؛ و تأکید نموده: کسیکه در مسیر راه آب جاری نماید یا زباله لغزنده مانند پوست خربوزه یا پوست کیله و امثال آن را بیاندازد که موجب تلف یا شکسته شدن عضو شخصی گردد، ضامن است به دلیل روایت صحیحه حلبی و روایت موثقه سماعه. بنابراین قاعده تسبیب نیز از مبانی مسئولیت مدنی در ایراد خسارت به محیط زیست می باشد.

۶) اقسام مسئولیت در آثار آیت الله محسنی (ره)

مسئولیت از جهات مختلف تقسیم گردیده و در هر تقسیم اقسامی برایش ذکر شده است:

الف: براساس متعلق: متعلق مسئولیت رفتار انسان است که اگر رفتار اداری باشد اعم از مثبت یا منفی، نتیجه اش مسئولیت اداری و تحمل مکافات اداری است مانند ارتقاء بست و قدم، دادن لوح تقدیر، تشویق های نقدی، تنزل بست و قدم، تعلیق و منفک شدن از استخدام؛ اگر واقعه حقوقی باشد مسئولیت مدنی یا جزایی دارد مانند جبران خسارت و تحمل مجازات؛ اگر رفتار اخلاقی باشد مسئولیت اخلاقی خواهد داشت مانند آرامش یا عذاب وجدان و تحسین و تقبیح و احیانا مجازات اخروی؛ بنابراین مسئولیت براساس متعلق خویش اقسام متفاوت دارد؛ چنانچه گفته شده: «انسان یک موجود اجتماعی است و برای رفع نیازهای زندگانی باید برنامه داشته باشد؛ زیرا هر انسان از خود مسئولیت هایی دارد که باید آن را انجام دهد؛ به عنوان مثال، مسئولیت فردی، مسئولیت خانوادگی، مسئولیت اجتماعی مسئولیت سیاسی،

مسئولیت اقتصادی و مسئولیت فرهنگی، این‌ها همه جزء مسئولیت‌های انسان است. لذا انجام این همه مسئولیت بدون زحمت و تلاش ممکن نیست» (محسنی، محمدآصف، انوار هدایت ۱۳۹۴ / ۱ / ۳۰۳).

ب: براساس آنچه که مسئولیت دربرابر او ایجاد می‌شود: مسئولیت ازین جهت برایش اقسام مختلف بیان شده مانند مسئولیت انسان در برابر دین، در برابر خودش، در برابر والدین و خانواده، در برابر جامعه و در برابر محیط زیست. هرکدام از آنها حسب مورد برای خودش اقسامی دارد. مسئولیت‌های دینی مانند مسئولیت تبلیغ، نشر و حراست از دین و مسئولیت در امر بمعروف و نهی از منکر چنانچه گفته شده: « امر بمعروف و نهی از منکر از واجبات دین اسلام است که در قرآن مجید به آن تأکید فراوانی شده است و یک مسئولیت اجتماعی است که بعنوان واجب کفائی بعهدہ همه مکلفین تعلق گرفته است چه عالم دینی باشند چه غیر آن». (محسنی، محمدآصف، نظریات سیاسی، علمی، اخلاقی و اجتماعی ۱۳۷۲ / ۱۵۶). انسان مسئول حفظ سلامت جسمی، روحی و دینی خودش است و باید حقوق والدین، خانواده، جامعه و محیط زیست را رعایت نماید لذا در مورد مسئولیت انسان در برابر والدین بیان شده: « احترام و معاشرت نیکو و متواضعانه با پدر و مادر از اخلاق انسانی است. فرزندان در بزرگی مسئولیت اخلاقی و اقتصادی عمیقی در برابر والدین خود دارند که هیچ عاقلی آن را انکار نمی‌تواند» (محسنی، محمد آصف، قوانین زندگانی انسان در قرآن ؛ ۱۳۹۲/۸۵). و در عرصه اجتماعی باید مسئولیتهای خویش را به شایستگی انجام دهد؛ به عنوان نمونه تأکید شده: « مردم در انتخاب نماینده‌ها و زمامدار مسئولیت بزرگی دارند زیرا معنای انتخاب تفویض دین و دنیای خود به فرد منتخب است باید در انتخاب تنها استحقاق منتخب را مد نظر بگیرند نه روابط دیگری را زیرا اگر روز قیامت بگویند (پروردگارا ما از سروران و بزرگان خود تبعیت نمودیم آنان باعث گمراهی ما شد) پروردگار، این عذر آنان را قبول نخواهد فرمود » (محسنی، محمدآصف، تصویری از حکومت اسلامی در افغانستان ۱۴۱۲ق: ۶۴).

(۷) ویژگیهای مسئولیت در آثار آیت الله محسنی^(ره)

الف: مسئولیت به رفتار ارادی انسان تعلق می‌گیرد؛ بنابراین اولاً؛ تنها انسان است که مسئولیت دارد؛ حیوانات فاقد مسئولیت هستند. ثانياً صرف وسوسه یا نیت قلبی تا زمانیکه به فعلیت نرسیده موجب مسئولیت نیست؛ ثالثاً به رفتار ارادی انسان اعم از اینکه فعل مثبت خارجی یا ترک فعل باشد تعلق می‌گیرد؛ لذا گفته شده « انسان مسئول اعمال خود است و در برابر کارهای خوب خود مستحق مکافات و در مقابل کارهای زشت خود مستحق مجازات است. و عمل جبری چه خوب و چه بد، مسئولیت ندارد مانند حرکت نبض و حرکت قلب و سهو و نسیان و امثال آنها». (محسنی، محمدآصف، مباحث علمی دینی ۱۳۸۷ / ۳۹۵).

ب: مسئولیت عمومیت دارد. همه افراد باقطع نظر از هرگونه تعلق در داشتن مسئولیت مساوی هستند چنانچه گفته شده: « مردم در اصل تکلیف و مسئولیت بدون تمییز نژادی و رنگ و زبان و جنس و اعتقاد دینی و گرایش‌های سیاسی و اوضاع اجتماعی و سایر اعتبارات، مساوی می‌باشند». (محسنی، محمدآصف، مباحث علمی دینی ۱۳۸۷ / ج ۱ / ۱۲۴ / ۱۳). و به استناد حدیث شریف نبوی تذکر داده شده: « هر فرد بر زیر دستان خود حاکم و نسبت به آنان مسولیت دارد. پدر و مادر نسبت به اولاد معلم نسبت به شاگردان، رئیس اداره نسبت به مروسین وزیر بمراجعین و بکارمندان وزارت و رئیس حکومت در مقابل همه مسول است بلی به صاحبان پول و منصب باید تسلیت گفته نه تبریک. حضرت عمر خود را بنقل تاریخ در مقابل فرو رفتن پای یک حیوان در سوراخ پل در یک بیابان مسول میدانند و حضرت علی شکم سیر نمی‌خواهد تا مبادا در اطراف کشور کسانی شکم گرسنه باشند. و دخترش ام کلثوم را در مقابل عاریه گرفتن یک گردن‌بند برای روز عید با ضمانت از بیت‌المال خواست تازیانه بزند، خلفای راشدین از مسولیت حکومت بیمناک بودند». (محسنی، محمد آصف، تصویری از حکومت اسلامی در افغانستان ۱۴۱۲ / ۹۷).

ج: اصل در مسئولیت شخصی بودن است: مسئولیت در اصل خود امر شخصی است. یعنی هر شخص در برابر اعمال خودش مسئولیت دارد نه در قبال اعمال دیگران

چنانچه تأکید شده: « اصل شخصی بودن مسئولیت » است (محسنی، محمد آصف، مباحث علمی دینی ۱۳۸۷/ج ۱ / ۱۳۰).

د: مسئولیت مفهوم مشککه است؛ یعنی به تناسب موقعیت و حسب مورد شدت و ضعف دارد؛ علمای دینی در نشر معارف اسلامی، سرمایه داران در دست گیری از فقراء، طبیبان در حفظ و بهبود سلامتی جسمانی، دولتمردان در تأمین امنیت و توسعه همه جانبه وضعیت جامعه و ... هر کدام مسئولیت بیشتر از دیگران دارند؛ چنانچه گفته شده: «علمای دینی در برابر مردم مسئولیت بیشتر دارند، انسان‌های فهمیده نسبت به کسانی که جاهل‌اند، مسئولیت بزرگتری دارند، پدر خانواده نسبت به سایر اعضای خانه مسئولیت سنگین‌تری دارد، شخص باسواد نسبت به افراد بی‌سواد بیشتر مسئولیت دارد. هر کدام به اندازه توان و استعداد خود در برابر دیگران مسئولیت دارد». (محسنی، محمد آصف، انوار هدایت ۱۳۹۴ / ۱ / ۳۵۶).

۸) مسئولیتهای محیط زیستی از منظر آیت الله العظمی محسنی (ره)

با توجه به بیان گذشته مسئولیت های محیط زیستی شرح زیر می باشد:

۸-۱. مسئولیت اخلاقی

«مسئولیت به این معناست که شخص باید پاسخگویی برخی از اعمال خویش باشد و این پاسخگویی اگر در دادگاه خداوند یا در نزد وجدان صورت گیرد، مسئولیتی که با آن روبرو هستیم، مسئولیت اخلاقی است، و اگر در برابر حقوق موضوعه انجام پذیرد مسئولیتی که با آن مواجه می‌باشیم مسئولیت حقوقی است. مسئولیت حقوقی نیز به نوبه خود می‌تواند به مسئولیت جزایی و مسئولیت مدنی منقسم گردد. مسئولیت مدنی نیز در معنای گسترده خود به دو قسم: مسئولیت قراردادی و مسئولیت غیر قراردادی (قهری) منقسم می‌گردد». (طاهری، حبیب الله، حقوق مدنی ۲/۲۱۳).

مسئولیت اخلاقی گاهی بصورت عام در قبال هر عمل قبیح اطلاق می‌شود و به گمان برخی مربوط به آن دسته از رفتاری است که بین انسان و خدا اتفاق می افتد و جنبه اخروی دارد؛ اگر تخریب یا آلوده نمودن محیط زیست در تنهایی و به دور از چشم دیگران صورت گیرد و هیچ کسی جز خدا نداند، در نتیجه مورد تعقیب اجتماعی برای اعمال مجازات یا جبران خسارت قرار نگیرد باید بدانیم که عاری از مکافات نبوده و

مسئولیت اخلاقی بخاطر انجام فعل حرام خواهیم داشت زیرا حرام عملی است که الزام به ترک آن وجود دارد و ارتکاب آن موجب عقوبت اخروی است. چنانچه گفته شده: «رنجاندن هر مؤمنی حرام است، اذیت مؤمنین به هر شکلی باشد حرام است؛ مثلاً نیمه های شب صدای رادیو را بلند می کند، یا قهقهه و با صدای بلند می خندد و همسایه ها را از خواب بیدار می کند، این کارها (آلودگی صوتی) حرام است، زباله ها و کثافات را در جلوی خانه همسایه می اندازد و آنها اذیت می شوند، این کار حرام است، آزار مؤمن به هر شکل و حالتی حرام است». (محسنی، محمد آصف، زهرا - سلام الله علیها - گل همیشه بهار نبوت، کابل، بی تا ص: ۲۷). مطابق این بیان از نظر فقهی آلودگی صوتی که امروزه یکی از محورهای مهم آلودگی محیط زیستی به شمار می آید مانند آلودگی ناشی از زباله ها و کثافات حرام است و دارای مسئولیت اخلاقی می باشد.

۲-۸. مسئولیت مدنی

«مسئولیت مدنی عبارت است از: ملزم ساختن افراد جامعه به جبران ضرری که به افراد دیگر یا به اموال یا به حیوانات وارد می گردد». (تبریزی، جعفری، محمد تقی، رسائل فقهی، ۱۴۱۹/ ۲۶۷). هرکسی به هر عنوانی خسارت به جان یا مال مردم وارد نماید ضامن است و باید جبران نماید؛ چنانچه فقره دوم از ماده هفتاد و یکم قانون محیط زیست افغانستان می گوید: «شخصیکه در نتیجه ارتکاب عمل یا غفلت موجب خسارات، تلفات یا ایجاد خطر به منابع طبیعی یا محیط زیست گردد، مکلف به جبران متناسب خساره وارده و اتخاذ تدابیر لازم به منظور جلوگیری آن می باشد». (قانون محیط زیست افغانستان) لذا گفته شده: «ضرر رسانیدن به مال دیگران موجب ضمان مثل یا قیمت آن می شود». (محسنی، محمد آصف، قوانین زندگانی انسان در قرآن ۱۳۹۲/ ۱۵۳).

بنابراین؛ هرکسی عمدا یا سهوا به محیط زیست که سرمایه مهم اجتماعی و ملی است خسارت وارد نماید از نظر فقهی مسئولیت مدنی دارد و ملزم به جبران خسارت است.

۸-۳. مسئولیت کیفری

مسئولیت کیفری عبارت است از «ایجاد پل ارتباطی بین جرم و مجازات؛ و به تعبیر دیگر: قابلیت انتساب جرم به فاعل» (صبری، نورمحمد، ۱۳۸۶ص ۳۴۵). شخصی که به هر طریقی از جمله از راه تخریب یا آلودگی محیط زیست به جسم و جان مردم ضرر وارد نماید مستحق مجازات می باشد؛ چنانچه ماده ۸۰۷ کود جزای افغانستان می گوید: «(۱) شخصی که مواد مضره یا مواد آلوده کننده را در آب، خاک، هوا یا زمین به اندازه ای که کیفیت فزیک، کیمیاوی یا بیولوژیکی آنها را طوری که به انسان یا سایر موجودات زنده، گیاهان یا بناها مضر باشد، پخش یا مخلوط کند، مرتکب جرم محیط زیستی شناخته شده، به حبس متوسط، محکوم می گردد. (۲) هرگاه جرم مندرج فقره (۱) این ماده منجر به صدمه جسمی یا روحی یا مرگ شخص گردد، مرتکب علاوه بر حبس طویل به جزای جرم مرتکبه، نیز محکوم می گردد». از منظر فقهی گفته شده: «ضرر رسانیدن به بدن انسان موجب دیه می گردد». (محسنی، محمد آصف، قوانین زندگانی انسان در قرآن ۱۳۹۲ ص: ۱۵۳). اطلاق این بیان شامل ضرر رسانیدن به بدن انسان بوسیله انواع آلودگی محیط زیست نیز می شود و مطابق دستور العمل فقهی حسب مورد موجب دیه یا ارش و یا قصاص می گردد.

۸-۴. مسئولیت انضباطی و اداری

کارمندان دولت علاوه بر مسئولیت مدنی یا کیفری که به اعتبار شخصیت حقیقی خویش در همه عرصه های اجتماعی از جمله در تعامل با محیط زیست دارند حسب وظیفه دارای مسئولیت انضباطی و اداری نیز هستند که موجب مکافات اداری وانضباطی می گردند؛ چنانچه فقره ۱ از ماده سی ام قانون کارکنان خدمات ملکی افغانستان می گوید: «مامور و کارکن قراردادی با رعایت احکام مندرج مواد (۹۵ الی ۱۰۱) قانون کار در موارد ذیل بار اول توصیه، بار دوم اخطار، بار سوم کسر مزد الی پنج روز، بارچهارم با تبدیلی به وظیفه مشابه تادیب می شود...». (قانون کارکنان خدمات ملکی افغانستان فقره ۱ از ماده ۳۰). این امر در حوزه محیط زیست بدان جهت است که کوتاهی کارمندان دولت در این عرصه، موجب خرابی محیط زیست می گردد لذا تأکید شده که: «توزیع بودجه باید بر اساس نفوس به شکل عادلانه

صورت گیرد و در تهیه امکانات رفاهی به مردم دهات توجه شود تا مردم مجبور به ترک قریه‌ها نشده و در حواشی شهرها ساکن نشوند که ضررهای زیادی دارد مانند: ضعف زراعت و شیوع شغل‌های کاذب و خرابی محیط زیست و شیوع امراض و بالاخره تبدیل شدن قوه کار و تولید به یک جمعیت فقیر مصرفی که برای کشور زیان‌آور و موجب فلاکت است». (محسنی، محمد آصف، توضیح المسائل سیاسی، ۱۳۹۱ص: ۱۳۶). در نتیجه اگر مسئولین دولتی با رفتار غیر عادلانه سبب ضرر به کشاورزان و شیوع امراض و خرابی محیط زیست گردند، از نظر فقه سیاسی سزاوار مکافات اداری می‌باشند.

نتیجه‌گیری

از نوشته های این مقاله بدست آمد که اولاً؛ محیط زیست از مباحث مهم حقوق روز است که به دلیل حیاتی بودن آن مورد اهتمام ویژه جامعه جهانی و قانون گذاران داخلی و بین المللی قرار گرفته است؛ ثانياً؛ در آموزه های دینی نیز به حفظ محیط زیست توجه لازم صورت گرفته است. ثالثاً؛ به دلیل اهتمام جامعه جهانی به حفظ محیط زیست در صدهای اخیر از مباحث روز فقهی بشمار می آید. رابعاً؛ مهمترین عوامل تهدید کننده محیط زیست و مسئولیتهای آن در فقه و حقوق مشترک است. خامساً؛ مبانی مسئولیتهای محیط زیستی در حقوق غرب و فقه اسلامی تفاوتها دارند و در فقه اسلامی از غنای بیشتری برخوردار است. سادساً؛ تمامی این مباحث در آثار گرانقدر حضرت آیت الله العظمی محسنی (نورالله مرقدہ الشریف) مورد استناد قرار گرفت.

قابل ذکر است که نظریات و توجهات ارزشمند حضرت آیت الله العظمی محسنی (طاب ثراه) پیرامون مسایل محیط زیست بیانگر به روز بودن بیانات فقهی آن عالم ربانی و صمدانی است و شایسته است که در رثاء او گفته شود: «هیئات ان یأتی الزمان بمثله. ان الزمان لم یثله عقیم... حضرت سعدی مشابه این بیت را چنین بیان کرده است: صبر بسیار باید پدر پیر فلک را. تا دگر مادر گیتی چو تو فرزند بزاید.»
(<https://www.ettelaat.com/archives/>). غفرالله له و حشره الله «مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا». (نساء آیه ۶۹).

منابع

۱. اعلامیة کنفرانس استکهلم (پایتخت سوئد) ژوئن ۱۹۷۲.
۲. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، انتشارات سخن، تهران ۱۳۸۱
۳. تبریزی، جعفری، محمد تقی، رسائل فقهی، مؤسسه منشورات کرامت، تهران - ایران، اول، ۱۴۱۹ هـ ق
۴. حسنی، محمد آصف، زهرا - سلام الله علیها - گل همیشه بهار نبوت، کابل، بی تا ص: ۲۷.
۵. دستغیب، سید احمد رضا و سیم محمد حسن، محیط زیست در اسلام و حقوق بین الملل، انتشارات جامعه شناسان، ۱۳۹۵
۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، انتشارات دانشگاه ۱۳۵۲.
۷. روحی البعلبکی، المورد، (مترجم محمد مقدس) انتشارات امیر کبیر، تهران ۱۳۸۵
۸. سازمان ملل متحد اعلامیة کنفرانس استکهلم (پایتخت سوئد) ژوئن ۱۹۷۲.
۹. صبری، نورمحمد حقوق جزای عمومی، تهران، نشر میزان چاپ دوم ۱۳۸۶.
۱۰. طاهری، حبیب الله، حقوق مدنی، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم - ایران، دوم، ۱۴۱۸ هـ ق.
۱۱. علی مشهدی، ترمینولوژی حقوق، انتشارات خرسندی، تهران چاپ دوم ۱۳۹۱
۱۲. فهیمی عزیزالله، مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط زیست در فقه و حقوق ایران پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۱
۱۳. قاسمی، ناصر، حقوق کیفری محیط زیست، تهران، انتشارات جمال الحق، ۱۳۸۴
۱۴. قانون کارکنان خدمات ملکی افغانستان مصوب ۱۳۸۷/۴/۱۶ نمبر مسلسل: ۹۵۱

۱۵. قانون محیط زیست جمهوری اسلامی افغانستان، تاریخ نشر: (۵) دلو سال ۱۳۸۵ هـ.ش. نمبر مسلسل (۹۱۲)
۱۶. الکساندر کیس - پیتراچ سند - وینفراید لانگ، حقوق محیط زیست، ترجمه محمدحسن حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.
۱۷. محسنی محمد آصف، مباحث علمی دینی؛ مطبوعه مسلکی افغان، کابل ۱۳۸۷.
۱۸. محسنی، محمد آصف، نظریات سیاسی، علمی، اخلاقی و اجتماعی انتشارات ولایت ۱۳۷۲.
۱۹. محسنی، محمد آصف روش جدید اخلاق اسلامی، حوزه علمیه خاتم النبیین (ص) کابل - افغانستان بی تا.
۲۰. محسنی، محمد آصف، افق اعلی، رسالات. مرکز حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی محسنی (قدس سره القدوسی) - کابل - افغانستان، چاپ: ۱، ۱۳۹۶ ه.ش.
۲۱. محسنی، محمد آصف، الأرض فی الفقه، محمد آصف محسنی - قم - ایران، چاپ: ۱، ۱۴۱۹ ه.ق.
۲۲. محسنی، محمد آصف، الضمانات الفقهیه و أسبابها، ۱ جلد، پیام مهر - قم - ایران، چاپ: ۱، ۱۳۸۲ ه.ش.
۲۳. محسنی، محمد آصف، انوار هدایت کابل - افغانستان ۱۳۹۴
۲۴. محسنی، محمد آصف، تصویری از حکومت اسلامی در افغانستان، ۱ جلد، حرکت اسلامی افغانستان، شعبه فرهنگی - [ابی جا] - [ابی جا]، چاپ: ۲، ۱۴۱۲ ه.ق.
۲۵. محسنی، محمد آصف، توضیح المسایل سیاسی، ۱ جلد، شورای علمای شیعه افغانستان، کمیسیون فرهنگی - کابل - افغانستان، چاپ: ۱، ۱۳۹۱ ه.ش.
۲۶. محسنی، محمد آصف، توضیح المسایل سیاسی، ۱ جلد، شورای علمای شیعه افغانستان، کمیسیون فرهنگی - کابل - افغانستان، چاپ: ۱، ۱۳۹۱ ه.ش.

۲۷. محسنی، محمد آصف، حدود الشریعہ، بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم) - قم - ایران، چاپ: ۱، ۱۴۲۹ ه.ق.
۲۸. محسنی، محمد آصف، قوانین زندگانی انسان در قرآن، ۱۳۹۲ .
۲۹. محسنی، محمد آصف، معجم الأحادیث المعتره، ۸ جلد، نشر ادیان - قم - ایران، چاپ: ۱، ۱۴۳۴ ه.ق.
۳۰. میر احمدی زاده، مصطفی، رابطه فقه و حقوق، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی چاپ اول، ۱۳۸۰.

سایتهای:

<http://niloofargholizade.blogfa.com/category/>
<https://www.bbc.com/persian/afghanistan/story>
<https://www.ettelaat.com/archives>
<https://www.ettelaat.com/archives>
<https://www.google.com/search>